

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
Yayın No:35

YÜKSEKÖĞRETİMDE
DİN BİLİMLERİ ÖĞRETİMİ
SEMPZYUMU

21-23 Ekim 1987

SAMSUN
1988

İSLÂM EĞİTİM TARİHİ VE ÖNEMİ

Yard. Doç. Dr. Ziya KAZICI
M. Ü. İlâhiyat Fakültesi

Bilindiği gibi İslâm, eğitim ve öğretim faaliyetleri üzerinde ehemmiyetle duran bir dindir. Bu dinin kitabı olan Kur'an-ı Kerim, ilk âyeti ile okumayı emrediyordu. Bu kitabın gönderildiği peygamber de ümmetine bu yolda talimat veriyordu. Kitap ve Sünnet'in bu konudaki emirlerini gözönünde bulunduran müslümanlar, daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren öğrenmek için bütün imkânlarını seferber ediyorlardı. Başlangıçta bu imkânlar, daha ziyâde dinî alanda kullanılıyordu. Zira bu bilgilerin bir kısmı günlük, bir kısmı haftalık, bir kısmı da senelik ibâdetleri için gerekliydi. Bunlar bilinmeden ibâdet yapılamazdı. Bununla beraber, ibâdetler için gerekli olan bilgilerin sadece dinî bilgiler olmadığını da belirtmek isteriz. Çünkü oruç tutmak veya namaz kılmak isteyen bir müslüman, başını yerden kaldırıp gökleri araştırmak zorundadır. Böylece, basit de olsa bir astronomi bilgisine; Hacca gitmek isteyen bir başkası en azından coğrafya bilgisine; zekât vermek isteyen bir diğeri de matematik bilgisine sahip olma zarureti duyar. Bütün bunlar, zamanla müslümanların değişik branşlardaki ilimlerle uğraşmalarına sebep oldu. Nihayet bazı hadiselerin genel anlamda ilmi teşvik etmeleri, müslümanların, asırlar boyu her türlü ilmî faaliyette bulunmalarına sebep teşkil etti.

Toplumu ıslâh etmek ve onu her yönü ile geliştirmek için, eğitim faaliyetleri programının yapılması ve bu programın zamanla sistemli bir şekilde geliştirilmesine olan ihtiyaç bilinmektedir. Bu sebepten, Hz. Peygamber'den "Allah beni bir muallim (öğretici) olarak gönderdi" şek-

linde bir hâdis rivayet edilmektedir (1). Kur'an'da da bu konuya temasla, Peygamberin vazifesinin öğreticilik olduğu belirtilir: "Ey Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden, senin âyetlerini okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder." (2)

Gerçekten, Kur'an-ı Kerim'de ilimden bahsedip, araştırmayı teşvik eden pekçok âyet bulunmaktadır. Örnek olması bakımından bunlardan birkaçının mealini buraya almayı faydalı gördük :

1. "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer 9.)
2. "Rabbim! 'Benim ilmimi artır' de." (Tâha)
3. "Şâyet bilmiyorsanız ilim ehline sorun." (Nahl 43)
4. "Kalem ve yazdıklarımaya yemin ederim ki..." (Kalem 1.)

Görüldüğü gibi bu ve benzeri daha birçok âyet ilim ve araştırmayı teşvik etmektedir. Hz. Peygamber'in ilimle ilgili olarak söylediği sözleri (hadis) buraya alma ihtiyacını duymuyoruz. Zira bu konuda pekçok şey bilinmektedir. Hadis musannafatında da konu ile ilgili müstakil bâblar (bölümler) in bulunduğunu söylemekle yetinmemiz yeterlidir.

Burada bir noktaya daha temas etmek istiyoruz ki o da, Hz. Peygamber'in öğretmek istediği şeyin, dinin, yani İslâm'ın öğretilmesi olduğu meselesidir. Bununla beraber İslâm, maddî olduğu kadar manevî alanda, başka bir ifade ile hayatın bütün safhalarında tatbik edilen bir sistem olduğundan, Peygamberin gayretini sadece ruhanî ve manevî saha ile sınırlandırmak mümkün değildir.

Bilindiği gibi hicretten önceki devir, müslümanların eziyet ve işkenceye tâbî tutulduğu bir devredir. Bununla beraber bu devrede bile Hz. Peygamber, eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam ediyor, müslümanları teşvik ediyor ve bu faaliyetlerde bulunanları takdir ediyordu.

Medine'ye hicret edildikten sonra müslümanlar, Mekke'deki müşriklerin eziyetlerinden kurtuldular. Hz. Peygam-

ber Medine'ye varır varmaz burada bir mescid (Mescidu'n-Nebî) inşa edilmiştir. Bu mescidde namaz için bir bölüm, eğitim ve öğretim faaliyetleri için ayrı bir bölüm (Suffa) ve nihayet Hz. Peygamber'in ailesi için de üçüncü bir kısmın yapıldığını biliyoruz. Bu bölümlerden Suffa, İslâm'ın ilk üniversitesidir denebilir. Bizzat Hz. Peygamber burada dersler veriyordu. Okuma-yazma sanatını öğretmek, Kur'an vs. tedaris etmek üzere diğer öğretmenlerin de kendisine yardımcı olduklarını biliyoruz. Nitekim, Ubâde b. Sâmit okuma-yazma ile Kur'an tedaris ediyordu. Keza Sa'd b. As bir hattat idi ve Hz. Peygamber tarafından "Hikmet muallimi" olarak tayin edilmişti.⁽³⁾

Bedir Muharebesinde harp esiri olarak karşı tarafa ele geçen her bir kimse için 4000 dirhem kurtuluş akçesi (fidye-i necât) takdir edilmişken, okuma-yazma bilenlerden her biri, Medineli 10 müslüman çocuğuna bunu öğretmek karşılığında hürriyetlerine kavuşabileceklerdi. Hamidullah'ın ifadesine göre, bir müslüman müverrih, kitabının bu vak'adan bahseden bölümü için "Müslümanların müşrik muallimlere sahip olmalarının cevâzı" başlığını koymuştur.⁽⁴⁾

Hız. Peygamber, bir yandan bilenlerin bildiklerini saklamayıp hemen yaymasını emrederken, bir yandan da ihtiyaç duyulan mahal ve bölgelere öğretmenler gönderiyordu. Böylece devlet ve ferdin kuvveti eşit olarak bir noktada birleşiyordu.

İslâmın zuhuru esnasında Araplarda okuma-yazma bilenlerin sayısı çok düşüktü. Mekkelilerden ilk olarak okuma-yazmayı öğrenenlerin Süfyan b. Ümeyye ile Ebu Kays b. Abdimenaf oldukları Belâzurî (Futuhu'l-Buldan, Kahire 1350, s.457) tarafından belirtilmektedir. Bunların hocalarının da bu sanatı Hire'de öğrenmiş olan Hıristiyan Bişr b. Abdulmelik olduğu aynı kaynak tarafından açıklanmaktadır. İslâm geldiği zaman Kureys'ten okuma-yazma bilenlerin sayısı 17 kişiyi geçmiyordu.⁽⁵⁾

İslâm dünyasında daha başlangıçtan beri ilim ve ilim adamları büyük bir rağbet görmüşlerdir. Zira, âlim-

lerin peygamberlerin vârisleri olduğu anlayışı, bütün müslümanlarda bulunan ortak bir görüştür. Bunun için, İslâm devletlerinin hemen tamamında farklı isimlerle de olsa eğitim müesseselerinin açıldığını görüyoruz. Değişik yaş ve gruptaki insanlara hitâb eden bu müesseseler (Kütâb, câmi, medrese, bilginlerin evleri vs.) o kadar çoğaldı ki, hemen her yerleşim bölgesinde bunlardan birini görmek olağan bir hal almıştı.

İslâm'da eğitim ve öğretim, çeşitli merhaleler geçirmiştir. Buna paralel olarak değişik müesseseler kurulmuştur. Fazlaca bir tafsilâta girmeden ve imkân nisbetinde bu merhale ve müesseselerin bir kısmından kısaca bahsetmek istiyoruz. Böylece, bilhassa İlâhiyat Fakültelelerinde okuyan genç kardeşlerimizin gerek tahsilleri boyu, gerekse tahsilden sonraki hayatlarında, İslâm dünyasında daha işin başından itibâren ilmî faaliyetlerin nasıl geliştiğini; o asırların dünyasında müslümanların, bilinen bütün ilimlerde nasıl bir merhale katettiklerini öğrenmelerine yardımcı olmaya gayret edeceğiz. Bu sayede onlar, müslümanların sadece din ilimlerine değil, aynı zamanda müsbet ilimlere bakış açılarını tesbit etme imkânına kavuşacaklardır. Biraz önce, İslâm dünyasında eğitim müesseselerinin geçirdiği merhalelerden bahsedeceğimizi söyledüğimize göre bunlara temas etmemiz gerekir.

H. 459 (M. 1066-67) senesi, İslâm eğitim tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira bu yılda, Büyük Selçuklu Veziri Nizâmu'l-mülk (öl. 485/1092)'ün inşa ettirdiği medreseler manzumesinin ilki, Bağdad'da açılıyordu. Bu başlangıçtan sonra artık her tarafta hatta kasaba ve köylerde benzer medreseler kurulmaya başlandı.

Devlet tarafından maddî, mânevî yardım gören ve saray tarafından himâyeye edilen Nizâmiye medreselerinin, gerek teşkilât ve gerekse öğretim bakımından o çağın diğer eğitim kuruluşlarından çok üstün oldukları bir gerçektir. Nizâmiyelerin ders programlarında İslâmî ilimlerin yanı sıra müsbet ilimlere de yer veriliyordu. Tıp, astronomi, matematik, felsefe ve tarih gibi ilimler de

burada tahsil ediliyordu.⁽⁶⁾ Hatta medresenin her türlü fikre açık olduğunu, gerek hocası (profesör) nın ve gerekse talebesinin ne fikrinden ne de mâlî bir sıkıntıdan dolayı tazyik altında bırakıldığı söylenemez. "Medresenin her türlü hür düşüncenin savunucusu görünmesi" asıl üzerinde durulacak noktadır. Çünkü, filozof, taşıdığı ve yaymaya çalıştığı yasak fikre rağmen korunacağından emin olduğu medreseye sığınmaktan çekinmemiştir. Onun böyle hareket etmekle aldanmadığı anlaşılmaktadır. Şu halde medrese yalnız bir ilim merkezi değil, aynı zamanda her türlü hür düşüncenin de merkezidir. Devlet, profesör ve medresenin muhtariyet ile masûniyetini (dokunulmazlığını) korurken aynı zamanda düşünce hürriyetini de korumuş ol-maktaydı.⁽⁷⁾

Medreselerin gelir kaynaklarını teşkil eden vakıflar, Selçuklular zamanında kurulan bu müesseselerin işle-mesini sağlayan başlıca faktörlerdir. Medrese vakıfları, bu dönem için büyük bir yenilik sayılmaktadır. Zaten Ni-zâmiyelerin orijinalliği de buradan ileri geliyordu. De-vamlı bir gelir kaynağına sahip olan medreseler, yalnız ilmî ve idârî muhtariyete değil, aynı zamanda malî muhta-riyete de sahip bulunuyorlardı. Böylece medreseler, yük-sek eğitime tahsis edilmiş müstakil binasıyla, medresenin emrinde yardımcı bir müessese olan kütüphanesiyle; aldık-ları maaşlarla geçim kaygısından kurtularak kendilerini mesleklerine veren öğretim üyeleri ve yardımcılarıyla; aldıkları burslar ve kaldıkları yurtlarla kendilerini kaygısızca öğrenime vermek imkânını bulan öğrencileri ile yalnız zamanına göre değil, şimdiki zamana göre de ileri müesseseler sayılabilirler.⁽⁸⁾

İslâm dünyasında, medreselerden önce öğretim hal-kaları olduğu gibi, eğitim ve öğretim faaliyetleri de vardı. Fakat bu faaliyetler, belirli ve özel bir yerde değil, mescid, bilginlerin evleri, saray, kitapçı dükkân-ları vs. gibi değişik yerlerde oluyordu.

Bu bakımdan, İslâm dünyasındaki eğitim ve öğretim faaliyetlerini medrese öncesi ve medrese dönemi olmak ü-zere iki safhada ele almak mümkündür.

a - Medrese Öncesi Eğitim : İslâm dünyasında, medreseler kurulmadan önce de eğitim ve öğretim faaliyetlerine devam ediliyordu. Bu faaliyetlerin olduğu müesseseler, farklı yaş ve gruptaki insanlara göre değişiyordu.

Bilhassa küçük yaştaki çocukları eğitmek, onlara okuma ve yazmayı öğretmek için Küttâb denilen ve günümüz ana okullarına benzeyen bir okuldan söz edebiliriz.

Bilindiği gibi İslâm'ın zuhûru esnasında Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısı çok azdı. Fakat bu yeni din ve onun sinesinden doğan siyasî düzen, halkı okuma-yazmaya teşvik ediyordu. Okuma-yazma için kullanılan bu müesseseler bizzat öğretmenlerin evleriydi. Küttâbın diğer bir çeşidinde Kur'an ve ilk dinî bilgiler öğretiliyordu.

Başlangıçta çocuklar, câmilerin sükûnet ve temizliğini bozar endişesiyle, kendilerine câmilerde ders verilmemesi uygun görülmüştü. Buna rağmen küttâb'ın özel yerlerde olduğu kadar câmi veya ona bitişik yerlerde çalıştığını da görüyoruz. Küttâbların en dikkate değer örneklerinden birisi Kûfe'de ebû Kasım el-Belhî (öl. 105/723) tarafından kurulmuş olanıdır. Belhî'nin 300 kadar talebesi vardı. Câmi ile Küttâb arasındaki münasebet bakımından Şafii'nin şu sözlerini belirtmekte fayda vardır: "Annem, beni önce küttâba gönderdi. Kur'an öğrenmeyi bitirdikten sonra da câmiye girdim." (9)

Câmiler : İslâm eğitim ve öğretim tarihinin câmilerle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu bakımdan, İslâm kültürünün yayılmasında önemli ve fevkalade rolü bulunan yerlerden biri olan câmilerden kısaca söz etmeden geçemeyeceğiz.

Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber, bir mescidin yapılmasına karar verir. Bunda hem günlük namazlar eda edilecek, hem de tedrisatta bulunulacaktı. Bugün "Mescidu'n-Nebî" diye anılan câmide üç bölümün bulunduğu daha önce temas edilmişti. Hatta bu bölümlerden birisinin "Suffa" adını taşıdığını ve gerçek mânada bir üniversite olduğunu da daha önce belirtmiştik.

Gerek Hz. Peygamber, gerek diğer ashab, câmide oturup etraflarına toplanan halkı aydınlatırlardı. Hz. Pey-

gamber'i dinleyenler, işittikleri hadisleri üç defa tekrar ederek ezberlerlerdi. Bu toplantılarda ilmin önemi üzerinde de durulurdu. Buna "talebu'l-ilm" denmekte ve bilhassa tavsiye edilmekte idi. Bu konuda yetişmiş hocalara da "Rabbaniyûn" denilmekte idi.

Zamanla çoğalan câmilerde devrin bütün ilimleri tedaris edilirdi. Kur'an, hadis, fıkıh, kelâm gibi dinî ilimlerin yanında felsefe, tıp, astronomi ve aruz gibi ilimler de öğretilirdi. (10)

Kitapçı Dükkânları : İslâm kültür ve medeniyeti geliştikçe, önemli merkezlerde kitapçı dükkânlarının çoğaldığı görülür. Bu dükkânlarinsahipleri sadece ticâret yapan ve para kazanan insanlar değil, aynı zamanda yüksek kültürlü münevverlerdi. Bunun için dükkânları, öğrenci ve bilginlerin toplandığı yerler halini almıştı. Câhiliyye devrinde Ukkaz, Mecenne ve Zu'l-mecâz gibi Arap panayırıları ile İslâmdaki kitap satış evleri arasında bir bağlantı kurulabilir. Araplar bu panayırılarda ticarî bazı akitler yapmak için toplanırlardı. Fakat edebiyat sahasındaki enteresan coşkunluklarını ortaya koyabilmek için de bu toplantıları kaçırılmaz bir fırsat telakki ederlerdi. Buralarda şiirler okunur, münazaralar yapılır ve nutuklar atılırdı. İşte İslâmdaki kitap satış evleri de bu yönü ile bunlara benzemektedirler. Aslında bu dükkânlar ticarî gayelerle açılmıştı. Fakat zamanla kültürlü ve edebî zevki olan kimseler onlara ilgi gösterince, buralar, kültür ve ilim alış verişi yapılan merkezler haline geldi. Artık bu dükkânlar, onların toplantı ve ilmî mübaheselerinin toplantı yeri oldu. Bundan başka bu dükkân sahipleri, kitapları istinsah ediyor, öğrenci ve bilginlerin bunlardan faydalanmasını sağlıyorlardı. Câhız'ın; böyle kitapçı dükkânlarında icabında sabaha kadar kapalı kalmak suretiyle istediği kitapları okumak ve istediklerinden de not almak müsaadesine sâhip olduğu söylenir. (11)

Bilginlerin Evleri : Müslümanlar, evleri, umumî e-

ğitime elverişli bir yer olarak kabul etmemektedirler. Zira ev sâkinleri ve talebeler; evin sükûnet ve ihtirama lâıyk vasfı ile; ders halakaları ve onun gerektirdiği hareket ile canlılık arasında âhenk sağlayıp rahat ve huzur bulamazlar. Bununla beraber, gene de evlerde eğitimin yapıldığı görülmektedir. Bilhassa câmiler yapılmadan önce eğitimin başlıca yeri evlerdi. Nitekim Allah Elçisinin, ashabına ve İslâm'a girenlere yeni dinin esaslarını öğretmek, onlara nazil olan Kur'an âyetlerini okumak için el-Erkam b. ebu'l-Erkam'ın evini merkez olarak seçtiğini biliyoruz. Bu türlü eğitim ve öğretim daha sonra Hz. Peygamber'in kendi evine taşınmış, câmilerin yapılmasıyla de oralara nakledilmiştir. Buna rağmen gene de pekçok bilginin evi, eğitim ve öğretim merkezi olarak vazife görmüştür. Gündüzleri idâri vazifesiyle meşgul olan İbn Sina'nın, akşamları evinde büyük bir topluluğa "Şifa" ve "Kanun"u okutmayı âdet haline getirmesini konumuza iyi bir örnek olarak verebiliriz.

İslâm kültür ve medeniyetinin yayılmasında hizmet gören ve medreselerden önce ortaya çıkan bazı müesseselere kısaca temas ettik.⁽¹²⁾

Bilindiği gibi, medreselerin kuruluşu bir hayli geçtir. Fakat bu, İslâm'da eğitim ve öğretim faaliyetlerinin de aynı şekilde geç başladığı mânasına gelmez. Nitekim, biraz önce bazılarında kısaca işâret ettiğimiz medrese öncesi eğitim müesseseleri ve bu müesseselerdeki ilmî faaliyetlerin mahiyeti ile ilgili bilgiler günümüze kadar gelebilmişlerdir.

b - Medrese Dönemi Eğitimi :

İslâm dünyasındaki eğitim ve öğretim tarihi araştırıldığı zaman medreselerin bu konuda ne kadar büyük ve önemli bir rol oynadıkları anlaşılacaktır. Bu bakımdan, gerileme ve bozulma dönemlerindeki tereddidlerine bakıp medreselerin devamlı olarak böyle olduklarını sanmak, kelimeyi bir istihza tabiri olarak kullanmak ve bu şekilde haklarında hüküm vermek doğru bir hareket olmadığı gibi, ilim anlayışına da sığmaz. Muallim Cevdet, benzer bir du-

rumun tashihi için, tekkeler hakkında şu ifadeyi kullanmaktan çekinmez "Son zamanlardaki tereddisine bakıp ta tekkelerin daim öyle olduğuna hükmetmemelidir. Dört mevsimden sonbahara bakarak ilkbaharda da ortalığı yapraksız ve yeşilliksiz sanmak doğru olmadığı gibi, kemal zamanlarında tekkeler, ruhları çok terbiye etmiştir. Eskiden tekkeler, edebiyat, musikî ve tarih ocakları idi. Hayatın ızdırabını dindirmek ihtiyacında olanlar, onlara koşar, nefis bir âhengin şelâlesi altında ruhlarını yıkar, tesellikâr söz ve tarihî menkıbelerle yeniden canlanırlardı. Hâsılı tekkeler, ye's ve mahrumiyet ile canına kıyacak insanların, yeniden tamir gördüğü yerlerdir." (13) derken ne kadar haklı olduğunu göstermektedir. Biz de aynı şeyi medrese ve eğitimi için söylemek istiyoruz.

Kuruluşundan itibaren medrese dönemi eğitimi, ayrı bir araştırmamızın mevzuunu teşkil edeceğinden burada daha fazla bir açıklama yapmak istemiyoruz. Bununla beraber çok daha sonraki dönemlere ait bir iki örnekle ilim ve ilim adamına verilen kıymeti gözler önüne sermek istiyoruz.

Bilindiği gibi Ali Kuşçu (öl. 1474), Uluğ Bey'in ölümünden sonra memleketinden ayrılıp Akkoyunlu Devleti hükümdarı olan Uzun Hasan (1453-1478) 'ın elçisi olarak İstanbul'a geldi. Bu sırada Fatih Sultan Mehmed'le tanışır. Padişaha bilgisini kabul ettirmiş bir kişi olarak, hükümdarın arzusu üzerine, elçilik vazifesini yerine getirdikten sonra tekrar İstanbul'a geleceğini va'detmişti. Gerçekten de bu vazifesini yerine getirdikten sonra, İstanbul'a gelmek üzere 100 (yüz) kişilik maiyetiyle birlikte hududdan içeri girdiği andan itibaren her konak yeri için bin akça gibi gayet yüksek bir meblağ kendisine tahsis edilmiştir. Osmanlı ülkesinde matematik ve astronomi ilimlerinin yayılmasını sağlayan Ali Kuşçu, burada ilk matematik okulunu (medrese) da açmıştır. Bu okuldan yetişenler arasında Mirim Çelebi (öl. 1525) 'nin adı anılmaya değer.

Osmanlılarda, ilim ve ilim adamlarına gösterilen saygıya işâret eden birçok belge bulunmasına rağmen biz

sadece bir tanesine temas etmek istiyoruz. Böylece daha önceleri olduğu gibi, bu dönemde (Osmanlı Dönemi) de din farkı gözetilmediğini belirtmek istiyoruz. 17 Şevval 1155 (16 Aralık 1742) tarihli bu belgeye göre, Tabip Mikel'in, Manol ve Nikola adındaki iki oğlu Padova Medresesi'nde tıp tahsil ettikleri için cizye ve diğer tekâlif (vergi) ten muaf oldukları gibi, Ehl-i İslâm'ın kıyafeti⁽¹⁵⁾ olan samur kalpak, sarı mest ve pabuç giymelerine ve ata binmelerine müsaade edilmektedir.⁽¹⁶⁾

Mevzuumuza, Süleymaniye Vakfiyesi'ndeki bir iki noktaya işaretle devam etmek istiyoruz. Bilindiği gibi külliyedeki tıp medresesi⁽¹⁷⁾ ile Dâru's-ş-şifa denilen hastahanenin⁽¹⁸⁾ nasıl idare edildiğini, gerek medrese ve gerekse hastahane personeline ne kadar önem verildiğini,hatta öğrencilerin diğer insanlardan ayrılan birtakım özelliklere sahip olması gerektiği anlatılır.

İslâm dünyasında ilk halifeler ile Emevîler devrinden başlayarak inkişâf eden İslâmî ilimlerin yanında, bilhassa Abbasîlerden itibâren büyük bir hızla başlayıp gelişen tercüme faaliyetleri, özellikle riyazî, tıbbî ve astronomi ile ilgili eserlerin İslâm ilim dünyasınca tanınmasına sebep oldu. Bu bakımdan müslümanları, birçok millet ve medeniyetin (Keldanî, Fenike, Mısır, İran, Yunan, Hint) vârisi olarak kabul edebiliriz.

Müslümanlar, zamanla bu ilimleri öyle ileriye götürdüler ki, eskilerin hatalarını tashih etmek bir yana, kendileri de yeni yeni icatlarda bulundular. Konumuz ilimler tarihi olmadığı için bunun üzerinde fazla durmuyoruz. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki, müslüman âlimlerin o asırların dünyasındaki şartlara göre gelişirlikleri bu ilmî ilerlemenin, günümüz teknik imkânları ile elde edilen verilere ne kadar yakın olduklarını, 9.9.1983 tarihli bir gazete şu haberle tasdik ediyordu: "New York Üniversitesi araştırmacılarından Dr. Davit King, İstanbul'daki İslâm Tarih, San'at ve Kültür Araştırma Merkezinin Yıldız Sarayı Çit Kasrı'nda şu konuşmayı yaptı: IX. asırdan itibaren müslüman astronomi uzmanları kible yönünü ayın problemi ile uğraşmışlardır. Her enlem ve boylam

içinde bazı önemli şehirler için kıblenin yönünü gösteren tablolar hazırlamışlardı. Bu tabloların doğruluğu hayret vericidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, yıldızların insanları yönlendirmek için yaratıldığını söylemiştir."⁽¹⁹⁾ Bu ifadelerden, müslümanların bütün ilimleri bir gördükleri ve özellikle ibâdetleri için bazı şeylerin bilinmesi gerektiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Namaz vakitlerinin tayini, kıblenin her bölgede değişik yönlerde olması vs. gibi konular, müslümanları tabiî ilimlerle uğraşmaya zorlamıştır.

Netice olarak, günümüz İlähiyat Fakültelerinde okuyan öğrencilerin bilhassa mezuniyetten sonraki hayatlarında karşılaşacakları soru ve problemlerin başında, İslâm tarihindeki müesseselerin kuruluş ve işleyişleri gelmektedir. Bu arada, İmam-Hatip Liselerinden başka bir lisede vazife alanların bu tip sorulara daha çok muhatap olduklarını, buralarda çalışan bir kişi olarak çok iyi biliyorum. Bunun için, bu müesseselerin iyi bir şekilde okutulması gerekmektedir. Belki tamamı olmasa bile, hiç olmazsa önemlileri derinlemesine ele alınabilir. Bu da sadece bir yarıyıl ve üç saat olarak verilmekle olmaz. Burada şunu da belirtelim ki, sadece Kurumlar Tarihi için değil, bütün dersler için bir yarıyıl, fazla birşey vermemektedir. Çünkü, araya giren tatiller, vize imtihanları zaten bu dersleri bölmektedir. Geriye fazla bir zaman kalmamaktadır.

Bu müesseselerden sadece bir tanesine o da çok az bir şekilde temas ettik. Karşılaştığımız ve değişik fakültelerden mezun olan birçok arkadaşımıza mevzu bahis ettiğimiz konunun ana başlıklarından birkaç tanesini sordüğüm zaman, onların bunları hiç işitmediklerini gördüm. Bu da Eğitim Tarihi gibi özellikle bilmemiz gereken bir konuda bile, ne durumda olduğumuzu gösterir. Bunun için bu dersi iki yarıyıl ve her yarıyıl iki saat olmak üzere toplam dört saat olarak okutmak ve buna göre bir program hazırlamak gerekir kanaatindeyim.

* * *

D İ P N O T L A R :

- (1) İbn Mâce, Sünen, Mukaddime, nr. 229.
- (2) Kur'an, el-Bakara 129.
- (3) Kaynaklar için bk. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, trc. M. Said Mutlu - Salih Tuğ, İstanbul-1969, II., 75.
- (4) Hamidullah, a.g.e., gösterilen yer.
- (5) Ahmed Çelebi, İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi, trc. Ali Yardım, İstanbul-1976, s. 33-34 ; Ziya Kazıcı Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi, İstanbul-1983, s. 14-15.
- (6) Kazıcı, İslâm Eğitim Tarihi, s. 48.
- (7) Mehmet Altan Köymen, Alp Arslan ve Zamanı II., Ankara-1983, s. 385.
- (8) Nizâmîye vakıfları hakkında geniş bilgi için bk. Köymen, a.g.e., s. 385-388.
- (9) Geniş bilgi için bk. Kazıcı a.g.e., s. 20-23.
- (10) Geniş bilgi için bk. Ahmed Çelebi, a.g.e., s. 95-98 ; Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara-1982, s. 72 ; Ziya Kazıcı "Tarih Boyunca Câmi ve Gördüğü Hizmetler", Diyânet Dergisi, (1986) XXII/4, 8-10.
- (11) Kazıcı, İslâm Eğitim Tarihi, s. 34.
- (12) Diğer müesseseler hakkında geniş bilgi için bk. Çelebi, a.g.e., 33-107 ; Yurdaydın, a.g.e., s. 64-72 ; Kazıcı, a.g.e., s.20-42.
- (13) Osman Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkişafı, İstanbul-1936, s.19.
- (14) İbn Ebî Usaybia (1203-1270), Uyunu'l-enba fî Tabakati'l-Etibba adlı eserinde, müslüman hüküdarların, hıristiyan tabipleri nasıl istihdam ettiklerini, onlara nasıl muamelede bulduklarını, biyografilerini anlatırken belirtir. Beyrut-1965.
- (15) Osmanlılar döneminde her sınıfın kendine has bir kıyafeti vardı. Hiç kimse başkasına ait kıyafetle gezemezdi. Daha geniş bilgi için bk. Ziya Kazıcı, Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi, İstanbul-1987, s. 207-213.
- (16) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet, Sıhhiye, nr.132
- (17) Geniş bilgi için bk. Süleymaniye Vakfiyesi, (nşr.) Kemal Edip Kürkçüoğlu, Ankara-1962, s. 32-33.
- (18) Süleymaniye Vakfiyesi, s. 40-41.
- (19) Tercüman Gazetesi, belirtilen tarih.